

N. A. MASKIN, AUGUSTUS PRINCIPATUSA, KIALAKULÁSA ÉS TÁRSADALMI LÉNYEGE

(Akadémiai Kiadó, Budapest. 1953. 551. l. Fordította Borzsák István)

A szóbanforgó munka N. A. Maskin, a neves szovjet ókori történész második, magyar fordításban megjelent könyve. 1951-ben adták ki az egyetemi tankönyvek sorozatában »Az ókori Róma története« című munkáját, amely azóta a mi egyetemeinken is — mint kedvelt kézikönyv — jelentős mértékben megkönnyítette a római történet marxista szellemű tanulmányozását. Míg ez a munka természetesen csak nagy vonásokban rajzolja meg Róma történetét, a most kiadott »Augustus principatusa« az olvasót Maskin kutató műhelyének belsejébe vezeti be.*

Ranovics hellénizmus-könyve után most a második szovjet ókortörténeti monográfiát kapja kézhez a magyar olvasó, olyan monográfiát, amely nem egy egész történelmi periódust, hanem rövidebb időszak eseményeit választotta tárgyául. Ez a tárgyválasztás maga is jellemzi a szovjet történettudomány módszerét. Figyelembe véve, hogy az egyik vezető szovjet ókori történész legterjedelmesebb munkájáról van szó, amely doktori értekezéséül is szolgált, és — már a szerző korai halála után — a légmagasabb kitüntetésben, Sztálin-díjban részesült, a tárgy kiválasztásának fokozott jelentőséget kell tulajdonítanunk. A munkássága kezdetétől marxista módszerrel dolgozó Maskin a marxizmus klasszikusainak azt a tanítását tartotta szem előtt, hogy a történelem menetében azokra a fordulópontokra kell irányítani a figyelmet, amelyek hosszú megelőző fejlődés eredményeként minőségi változásokat hoznak magukkal, és így megteremtik egy egész történelmi korszak elkövetkező fejlődésének alapjait. Ilyen fordulópont volt a rabszolgatársadalom történetében a római császárság kialakulása. E változás jelentőségét Augustus napjaitól kezdve felismerte és nagyra értékelte a történetírás. A polgári tudomány szinte áttekinthetetlen mennyiségű tanulmányt szentelt ennek a korszaknak. Maskin teljes mértékben elismeri e kutatások jelentőségét. Ugyanakkor szigorú elvi következetességgel leplezi le a polgári történészek hamis nézeteit. A polgári Augustus-irodalom elméleteiben kimutatja a burzsoá történetírás általános irányzatainak megnyilvánulását. »A principátus történetírása voltaképpen a kutatások törté-

*Maskin munkásságának rövid összefoglalását lásd »Az ókori Róma története« magyar kiadásának előszavában.

nete, amely egyuttal az antikvitással foglalkozó tudomány fejlődésének egyes állomásait is tükrözi.« A kutatások történetének megírása során Maskin egy pillanatra sem teszi le a pártos tudomány éles kritikai fegyverét. Nem véletlen, hogy a szerző ezt a munkáját a Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújának éveiben írta (1942-ben szerezte meg vele a doktori címet). Ezekben az években a fasizmus elleni harc feladata irányította a szovjet történészek tevékenységét. Márpedig Augustus kora és személye az olasz és a német fasiszta »történetírás« egyik kedvelt témája volt, melynek eltorzított képével kísérelték meg a fasizmus népellenes diktatúrájának igazolását. »Az utóbbi évtizedekben a principatus problémája különösen időszerűvé vált. Olaszország fasiszta vezetői, miközben saját rablópolitikájukat fedezgették, a köztársaságról a császárságra való áttérésben a maguk hatalombitorlásának analógiáját találták meg, a római császárságban pedig idegen területekre emelt igényeik ideológiai igazolását látták. A német fasiszták ugyanígy meghamisították a római köztársaság végének és a császárság kezdetének történetét. A reakciós angol-amerikai polgári történetírás képviselői nem alkottak eredeti elméleteket a principatus-ról, viszont az imperializmus igazolása végett felhasználták és most is felhasználják azokat a hamis elgondolásokat, amelyek a sovinizta érzelmű német tudósoktól származnak« írja Maskin könyvének előszavában, és jellemző szerénységgel hozzát teszi: »A marxista történetíró kötelessége bemutatni a történeti viszonyoknak azt a sajátos arculatát, amely Rómában a köztársaság végén és a császárkor elején kialakult.«

A szerző könyvének tartalmát az előszóban megjelölt három fő kérdés köré csoportosítja, és így megtalálja az útját a bonyolult problémák közötti eligazodásnak. Kiemeli »a principatus keletkezésének problémáját, társadalmi lényegének a problémáját és a principatusnak, mint politikai formációnak a problémáját; ehhez kapcsolódik a principatus ideológiájának problémája is.« Célszerű a könyv ismertetését is e három fő kérdés alapján elvégezni.

1.

Maskin, mint marxista történész, jól látta, hogy Augustus principatusának keletkezését csak az ókori történet egész menetébe ágyazva, a római köztársaság fejlődésének vizsgálata révén lehet megérteni. Ezért könyve bevezetését a római caesarizmus kialakulásának szentelte. Azokból a jelentős változásokból indul ki, amelyek a római köztársaság válságát előidézték. A római világhatalom kialakulása, a nagybirtokok növekedése és a rabszolgák tömeges alkalmazása a termelő munkában nem fértek meg a kis városállamra szabott kormányzati rendszerrel. Ezzel a változással szoros összefüggésben bontakozott ki és vált egyre élesebbé az osztályharc, amely egyrészt a rabszolgák felkeléseiben, másrészt a szegény szabadok, a római plebs és a parasztság arisztokrácia-ellenes mozgalmában csúcsosodott ki. A római köztársaság válságát Maskin

elsősorban a politikai harcok tükrében vizsgálja. Nagy figyelmet szentel a politikai harc formájának és a pártok szerepének. Leleplezi a polgári történészek modernizáló elméleteit, amelyekben az optimatákat az európai arisztokrata pártokkal, a popularest pedig a radikális sőt szocialista pártokkal azonosították. Rámutat azokra a nagy különbségekre, amelyek a kapitalista társadalom pártjait az ókori Róma pártjaitól elválasztják. Kimutatja, hogy a rendkívüli magistraturák rendszere ezekben a harcokban született meg. A rendkívüli magistraturák adományozásával az egyes pártok igyekeztek a maguk embereit az állam élére állítani. Ugyanakkor azonban ezek a rendkívüli magistraturák bizonyultak egyedül képesnek arra, hogy a római állam előtt álló nehéz feladatokat megoldják.

A későköztársaság politikai harcainak általános jellemzése után Maskin részletesen ismerteti Caesar politikai pályafutását, az első triumvirátus és Caesar egyeduralmának történetét. Külön figyelmet szentel Clodius mozgalomának, amelyben nagy szerepet játszottak a római lakosság alsóbb rétegei. Ennek értékelését megtisztítja a polgári kutatók becsmérlő jelzőitől (anarchizmus, »politikai utonállás« stb.), ugyanakkor megállapítja, hogy Clodius radikális jellegű jelszavai ellenére ez a mozgalom nem volt felszabadító és demokratikus. Az elvtelen Clodius csak kevésbé válogató típusa volt azoknak a későköztársasági politikusoknak, akik az elkeseredett nép erejét használták fel az egyeduralom megszerzésére. Ugyancsak részletesebben foglalkozik Pompeius állítólagos principatusának kérdésével. Ismerteti az ezzel kapcsolatos polémia anyagát és Cicero »De re publica«-jának elemzése alapján bebizonyítja, hogy nem beszélhetünk Pompeius principatusáról és ennek Cicero által történt elméleti szentesítéséről, mint ahogy ezt Ed. Meyer teszi. A fejezet befejező részében Caesar hatalmának elemzését nyújtja a szerző. Ismerteti az idevágó polgári nézeteket, kimutatja ezek modernizáló tendenciájának alapvető tévedéseit. Leleplezi a bonapartisták majd a fasiszták kísérleteit, amelyek arra irányultak, hogy Caesar uralmát III. Napoleon illetve a fasiszta diktátorok uralmával azonosítsák. Ugyanakkor elismeri, hogy a római caesarizmusnak vannak bizonyos közös vonásai a bonapartizmussal. Mindkettőre jellemző, hogy hatalombitorlás révén keletkeztek, és a hatalmat a nép akarata ellenére ragadták magukhoz, valamint az, hogy fő támaszuk a néptől elszakadt hadsereg volt. Kiemeli azonban a döntő különbséget, amely abban áll, hogy míg a bonapartizmus a kapitalista társadalom különböző osztályai közötti viszonyra épül, ezek között az osztályok között lavírozva tartja fenn magát, addig a római caesarizmus teljesen figyelmen kívül hagyja ebből a szempontból a rabszolgák nagy tömegét, vele szemben politikája az abszolút elnyomás, és csak a szabad lakosság, a rabszolgatartók különböző csoportjai közötti érdekellentéteket használta ki. A rabszolgatartók érdekeit képviselte az elnyomottakkal szemben, de a rabszolgatartók csoportjai közül egyik sem képezte kizárólagos támaszát. Caesar felemelkedését az a harc tette lehetővé, amely Rómában és Itáliában

a gazdag rabszolgatartók, a nobilitas és a szegény szabadok, a plebs és az itáliai szabad parasztság között folyt. Caesar mint popularis vezér futotta be karrierjét és így mindig szemben állt a senatori arisztokráciával, de akkor, amikor hatalmát meg kellett erősítenie, igyekezett maga mellé állítani az uralkodóosztály felsőbb rétegeit is. E cél érdekében hangoztatta a clementia, az általános megbocsátás és kíméletesség jelszavát. Intézkedéseiben kifejezésre juttatta azt, hogy nem áll szándékában megvalósítani a népi mozgalmak radikális követeléseit. »Caesar-nak a plebs nem volt sem egyetlen, sem legfőbb támasza.« Szövetkezett a pénzemberekkel, akik rendelkezésére bocsátották a szükséges anyagi eszközöket, kereste a befolyásos arisztokraták barátságát, de legfőbb támasza mégis a hadsereg volt, amely lényegében deklasszálódott zsoldosokból állott.

A későköztársasági római állam előtt az államgépezet megerősítésének és átalakításának feladata állott, hogy fékentarthassák és leigázhassák a rabszolgák hatalmas mozgalmait, amelyek bizonyos esetekben egyesültek a szabad szegénység mozgalmaival, és ugyanakkor megszervezhessék a hatalmas birodalom tartós igazgatását. Erre a feladatra a konzervatív senatori arisztokrácia, a köztársasági kormányzat nem volt alkalmas. »A katonai diktatúrára várt az a feladat, hogy az államot a rabszolgák és a szabad szegények tömeges felkeléseitől megvédelmezze.« A katonai diktatúrán alapuló monarchia kialakulása tehát szükségszerű volt Rómában. Maskin ezzel megcáfolja a burzsoá tudomány néhány képviselőjének azt a nevetséges »elméletét«, miszerint Caesar hatalmának kialakulása pusztán véletlen lett volna (pl. Ferrero), vagy pedig ez kizárólag Caesar kivételes képességeinek, sőt »isteni elhivatottságának« volt köszönhető. Bár a császárság kialakulása szükségszerűnek mutatkozott, Caesar hatalma mégsem volt szilárd, a senatori arisztokrácia összeesküvése véget vetett uralmának és életének. Kétségtelen, hogy az események ilyen menete alkalmat adott a véletlenek kedvelőinek arra, hogy a késői köztársaság történetének esetlegességét, a nagy emberek mindenható szerepét hangsúlyozzák. Csakhogy Maskin az események mélyébe hatolva még ennek a látszólag epizódyszerű fordulatnak is megtalálja objektív alapjait. Kimutatja, hogy Caesar azért nem lehetett képes a szilárd monarchia megalapítására, mert nem tudta tartósan megnyerni uralma számára a rabszolgatársadalom szabad lakosságának fő csoportjait. Bár zseniális politikus volt, a pusztán lavirozás mégsem adhatott alapot tartós uralom megteremtésére. Egymást követő intézkedései hol ezt hol meg amazt a csoportot fordították ellene. A monarchia megalapításához a legrövidebb és legleplezetlenebb utat választotta, és nem számolt azzal, hogy így kihívja maga ellen nemcsak a köztársaságpárti arisztokráciát, hanem még a nép szabadságszerető elemeit is. A monarchia megalapításának szükségességét azonban semmi sem mutatja jobban, mint az, hogy a köztársaságpárti összeesküvés sikere a római államot még mélyebb válságba taszította.

Maskin könyvének következő része a Caesar halálát követő polgárháborúk történetével foglalkozik. A korabeli írásos források ismertetése után teljes rész-

letességgel ismerteti és értékeli a 44 és 30 közötti eseményeket. Hangsúlyozza, hogy az összeesküvőknek nem volt határozott programjuk és politikai perspektívájuk. A köztársaság visszaállításának szándéka mögé húzódva ők maguk is nagybárára a féktelenül önző pénz- és hatalomhajsza képviselői voltak. A megoldásra váró feladatok így nemcsak hogy megoldatlanok maradtak, hanem tovább bonyolódtak. Abban a kíméletlen harcban, amelyet a köztársaságiak és Caesar híveinek vetélkedése robbantott ki, a küzdő felek kénytelenek voltak maguk megingatni a rabszolgatársadalom tartópilléreit. Ismételten ahhoz a kétségbeesett eszközhöz folyamodtak, hogy ellenfeleik legyőzése és kifosztása érdekében a vagyontalan plebshez, sőt a rabszolgák tömegeihez fordultak segítségért. Igyekeztek ellenfeleik clientéláját és rabszolgáit fellázítani, a proskriptiók során pedig a rabszolgákat saját uraik ellen bérelték fel. A polgárháborúk, amelyek gyökerestől felforgatták a római állam hagyományos alapjait, hihetetlen szenvedéseket okoztak a birodalom és elsősorban Itália népeinek. Éppen ez a körülmény volt az, amely megkönnyítette Augustus számára, hogy a polgárháborúk megszüntetésének és a régi állapotok visszaállításának jelszavával erősítse meg saját uralmát. »A triumvirek kormányzata nem gondoskodott kellőképpen a rabszolgatartó társadalom tartópilléreinek biztosításáról. Ezt pedig nem azért tette, hogy felszabadítsa a kizsákmányoltakat, vagy hogy akár könnyebbé tegye sorsukat, hanem hogy meg tudjon küzdeni politikai ellenfeleivel, akik ugyanahhoz az osztályhoz tartoztak, éppen csak más politikai elveket vallottak, viszont hasonló harci módszereket alkalmaztak. Ez a lényege annak a társadalmi válságnak, amely Caesar halála után kezdődött és egy évtizednél tovább tartott.« Ebben a küzdelemben már a Caesarra jellemző lavírozási politikát is elvetették. A triumvirek és ellenfeleik kizárólag a hadseregre, »mégpedig az adott esetben egész határozottan mondhatjuk: a hadsereg hitványabb elemeire« támaszkodtak.

A polgárháborúk során a megelőzőhöz képest új helyzet alakult ki. Az a válság, amely a Caesar halála előtti években még csak a politikai harc kiéleződésében és a rendkívüli magistratúrák rendszerében jutott kifejezésre, most a rabszolgatartó rendszer súlyos válságává vált. A központi államhatalom megingott, a római állam az egymással küzdő hadvezérek játékszerévé lett, a belső háborúk felőrölték a társadalom erejét, szabadjára engedték a katonák és a deklasszált elemek garázdálkodását. A rend felbomlott, és hovatovább már maguk a hadvezérek sem tudták megzabolázni saját hadseregüket. A seregek és vezérek gátlás nélkül fosztogatták a tartományokat és városokat és ezzel aláásták Róma tekintélyét. Egymást követték a külpolitikai kudarcok (Crassus és Antonius sikertelen keleti hadjáratai). A birodalomban utópisztikus és messianisztikus eszmék terjedtek el, a kilátástalan helyzetből ezekhez menekültek a sanyargatott népek. Ezeknek a gondolatoknak egyik nagyszerű kifejezése Vergilius IV. eclogája, mellyel Maskin különösen behatóan foglalkozik. A viharos erejű válság egy csomóba gyűjtötte mindazt a megoldatlan problémát, amely a

késői köztársaság fejlődését meghatározta. Világosan bontakozott ki a fő feladat : a belháborúk megszüntetése és a belső rend helyreállítása az államhatalom megszilárdítása útján. E feladat megoldásához a rabszolgasadalom egész uralkodóosztályának érdeke fűződött. Az az államférfi, aki képes volt e feladat megoldására, számíthatott arra, hogy eléri azt, ami Caesarnak nem sikerült. Augustus politikájának története lényegében e probléma megoldásának története. Szó sincs arról, hogy ezt a feladatot könnyen, lavírozás és küzdelmek nélkül lehetett volna megoldani. Augustus nem mondhatott le a hadseregére való támaszkodásról. Katonáit ki kellett fizetnie, be kellett váltania a polgárháborúk során tett ígéreteit. Akkor azonban, amikor Itáliában katonáinak földeket osztogatott, kihívta maga ellen a földjeikről elűzött birtokosokat. Az események megmutatták, hogy kizárólag a hadseregére támaszkodva és a szabad lakosság érdekeit semmibe véve nem lehet tartósan kormányozni. Ezért Augustus a katonák földhözjuttatásánál fokozatosan áttért az elkobzások módszeréről a vásárlás módszerére. Nem lehetett lemondani az uralkodóosztály felső rétegének a támogatásáról sem. Augustus megnyerte a szenatori arisztokrácia egy részének támogatását, de gondoskodott arról, hogy a szenatust olyan elemekkel töltsék fel, akik pozíciójukat kizárólag neki köszönhetik. Változtatnia kellett a rabszolgák felhasználásának azon a politikáján, amelyet a proskriptiók során ő maga üzött a legvégtetesebben : biztosítani kellett a rabszolgatartók szilárd hatalmát rabszolgáik felett. Maskin számos adatot hoz fel annak bizonyítására, hogy a hatalmát megerősítő Augustus egyik legfőbb feladatának tekintette a rabszolgák elnyomásának megszilárdítását. Ezen a téren a Sextus Pompeius elleni háború során érte el a legnagyobb eredményt. Ezt a háborút Augustus a rabszolgák és kalózok ellen vívott küzdelemnek tüntette fel, és győzelme után visszajuttatta gazdáiknak a Pompeiushoz pártolt szökött rabszolgákat. Ezzel a cselekedetével sikerült megalapoznia a rabszolgatartó osztály iránta táplált bizalmát. A szovjet kutatás már Maskin könyvének megjelenése előtt is döntő szerepet tulajdonított a principatus kialakulásában azoknak a hatalmas rabszolgafelkeléseknek, amelyek az i. e. 2—1. században alapjában rázkódtatták meg a rabszolgatársadalmat (Kovaljov, Misulin, Tyumenyev). Magától értetődik, hogy erre az igen lényeges pontra a polgári tudomány még csak fel sem figyelt. Augustus politikájának legsikeresebb eleme a béke jelszavának hangoztatása volt. Ez a béke természetesen a belső rend megszilárdítását jelentette, tehát a rabszolgatartó rendszer stabilizálását. »Épen a polgári békére, a rabszolgatartó társadalom oszlopainak megszilárdítására irányuló törekvés készítette a politikai és gazdasági szempontból elgyengült római arisztokráciát arra, hogy megbékéljen a principatussal, sőt még támogassa is.« Végül gondoskodni kellett olyan ideológiai fegyvezetről, amely a politikai válság minden hagyományt felforgató éveit után Augustus hatalmát törvényesnek és hagyományosnak tüntette fel. Mindezeket a feladatokat Augustus, munkatársainak segítségével a 40 és 30 közötti években ismerte fel és hozzákezdett megoldásukhoz. Ezt a munkát a

principatus kialakulása után fejezte be. Politikájának jellemző vonása volt ezekben az években a rabszolgatársadalom szabad rétegeinek tudatos és folyamatos megnyerése, amely Caesar politikájától abban különbözött, hogy a pusztá manőverezésen túlmenően az egyes rétegek egyidejű megnyerésére irányult, és hangsúlyozta a régi állapotok visszaállítását.

Maskin erőteljesen hangsúlyozza, hogy a principatus kialakulásában nem szabad túlbecsülni Augustus személyes képességeit és érdemeit. Rámutat arra, hogy Augustus nem volt kiváló hadvezér, nem rendelkezett kimagasló szellemi képességekkel, általában nemigen emelkedett ki korának államférfiai közül. Ennek hangsúlyozásával helyesen száll szembe azokkal a polgári kutatókkal, akik egyenesen istenítik Augustus személyét, és politikájának eredményeit pusztán zsenialitásával magyarázzák, ahelyett, hogy a történeti fejlődés egész folyamatában keresnék azok magyarázatát. Véleményünk szerint azonban kissé túloz, amikor Augustus képességeit kicsinyíteni igyekszik. Augustus személyes nagysága éppen abban van, hogy helyesen ismerte fel azokat a feladatokat, amelyeket a történeti fejlődés felállított.

2.

Maskin könyvének gerincét az augustusi rezsim rendszeres elemzése alkotja. Először részletesen áttekinti a principatusra vonatkozó történeti irodalmat. A korabeli, majd a későbbi ókori forrásokkal kezdi, melyeknek értékelése egyben megadja az alapot a principatus rendszerének későbbi tárgyalásához. Az ókori források után áttekinti a polgári történetírás eredményeit és ismerteti a szovjet kutatást. Ezután külön fejezetekben foglalkozik a principatus állami szervezetével, majd ismerteti Itália és a provinciák helyzetét Augustus korában, azután a római hadsereg állapotát, Augustus külpolitikáját végül az Augustus-kori kultúrát elemzi.

A principatus társadalmi lényegére vonatkozólag a szerző egyik alapvető tétele azt hangsúlyozza, hogy »a monarchiára való áttérés nem volt forradalom, mivel a régi társadalmi rend megmaradt«. Ezzel leleplezi több polgári történész téves és forradalomellenes elméletét, amellyel a beállott változást forradalomnak igyekeztek feltüntetni (különösen Syme). »Augustus principatusa osztályharc és polgárháborúk eredményeképpen jött létre«, de végeredményben nem volt más, mint a rabszolgatársadalom keretein belül lezajlott államformaváltozás. Az új állam, Augustus és követőinek uralma a rabszolgatartó rendszer megszilárdulását szolgálta, és így az egész uralkodóosztály érdekeit képviselte. Ez az uralkodóosztály azonban nem volt egységes: a földbirtokos arisztokrácia mellett a pénzemberek, kereskedők, uzorások és vállalkozók csoportja állt, a rómvárosi uralkodó réteg mellett a provinciák municipális uralkodó rétege, a szabad parasztok mellett az iparosok stb. Maskin részletes elemzéssel mutatja ki, hogy »ezek közül a csoportok közül egyet sem ismerhetünk el fenntartás

nélkül a principatus egyedüli támaszának«. Ez a tétel feltárja a szóbanforgó politikai átalakulás lényegét. A római rabszolgotartó társadalom fejlődése kikerülhetetlen szükségessé tette egy olyan államszervezet létrehozását, amely megfelelt a nagybirtokrendszernek, a tömeges rabszolgotartásnak, a fejlett iparnak és kereskedelemnek, végül a világbirodalomnak. Csakhogy a római köztársasági arisztokrácia ellene szegült ennek az átalakulásnak, mert féltette kiváltságos helyzetét és egyeduralmát, amely a köztársasági államrendszerrel függött össze. Szűklátókörű politikával védelmezte saját csoportjának érdekeit, és ezzel nemcsak a pusztulással fenyegetett szabad kisbirtokosokkal és a római plebszel került szembe, hanem lényegében az egész uralkodóosztálynak, mint rabszolgotartó osztálynak érdekeivel is. A senatori arisztokráciának ezt az ellenállását le kellett küzdeni, és kényszeríteni kellett ezt a réteget arra, hogy saját klikk-kiváltságait alárendelje az egész uralkodóosztály érdekeinek. Ezért nem volt véletlen, hogy az átalakulást végrehajtó személyek, akik csaknem valamennyien ugyanebből az arisztokráciából származtak, mint popularis vezérek léptek fel, és hosszú ideig nyíltan szembenálltak a senatori arisztokráciával. Mikor azonban a monarchikus szervezet tető alá került, már nem lehetett szó arról, hogy a monarchia továbbra is a plebs és a kisbirtokosok védelmezőjeként lépjen fel. Ezt már csak azért sem tehetette, mert a szegény szabadok mozgalma a nagy rabszolgotartók rétegén keresztül az egész rabszolgotartó állam ellen is irányult, és gyakran egyesült a rabszolgák mozgalmával. A principatus tehát igyekezett kiegyezni az uralkodóosztály felső rétegével, anélkül azonban, hogy ezt a réteget hatalma biztos, sőt egyetlen támaszának mondhatta volna.

Maskin alapos és meggyőző elemzése világossá teszi, hogy a római császárság az állam igen fejlett formája volt, amely erősen elkülönült a társadalomtól és egyre inkább egy tőle idegen, felette álló erővé vált. Erre vallanak a hadsereg és egyéb erőszakos szervek, valamint az éppen Augustus korában kifejlődő császári bürokrácia helyzete is. Maskin nagy figyelmet szentel Augustus provinciális politikájának. Ezt a politikát az jellemzi, hogy a provinciák kormányzását a princepsnek rendeli alá, a kormányzókat pedig fizetett tisztviselőkké változtatja. Ebben a politikában világosan kifejezésre jut a principatus államának funkciója, amely abban állt, hogy a tartományok tartós leigázását és kizsákmányolását biztosítsa az uralkodóosztály számára. Ezzel együttjárt az, hogy az uralkodóosztály egészének érdekében meg kellett szüntetni a senatori arisztokrácia képviselőinek kiskirálykodását a provinciákban. Ezek a kormányzók a köztársaság idejében lelkiismeretlenül kifosztották a provinciákat, és így veszélyeztették a fölöttük való tartós uralmat és gyengítették a birodalom erőforrásait. Ez az intézkedés, amelynek része volt az adóbérletek megszüntetése és az adó állami tisztviselőkkel való beszedetése, egyben megerősítette a provinciális uralkodó réteg helyzetét is.

A principatus államszervezetének kialakulása jelentős lépés volt a rabszolgotársadalom fejlődésében. A római császársághoz hasonló fejlett államszervezetet

csak a hellénisztikus államok egyikében-másikában találunk (elsősorban Egyiptomban). Megelőzőleg általában az volt a jellemző a görög rabszolgatartó államokra, hogy bennük többé-kevésbé maga a felfegyverzett uralkodó osztály gyakorolta az állam funkcióit. A római császárság — egyes hellénisztikus államoktól eltekintve — először alakított ki olyan államapparátust, amelynek legfejlettebb formáját a burzsoá államokban találjuk meg, és amely, mint a társadalom testétől elkülönült szervezet az osztályfölöttiség látszatát kelti, sőt hirdeti is. A principatus társadalmi lényegének elemzésével Maskin nemcsak magasan túlszárnyalta a polgári tudomány valamennyi ilyenirányú kísérletét, hanem megvetette a kérdés további kidolgozásának biztos alapját is.

Miután a szerző kimutatta, hogy a principatus nem támaszkodott kizárólag az uralkodóosztály egyik csoportjára sem, hivatkozik Engels következő tételére : »Kivételképpen azonban előfordulhatnak olyan időszakok is, amikor a küzdő osztályok az erőknél olyan egyensúlyt teremtik meg, hogy az államhatalom egyidőre bizonyos önállóságra tesz szert a két osztállyal szemben, mint látszólagos közvetítő közöttük.« Maskin a principatust ilyen korszaknak mondja, majd hozzáteszi : »Ami a principatust illeti, azt kell mondanunk, hogy Augustus támasza a rabszolgatartók osztálya volt, illetőleg annak egyes rétegei. A princeps ennek az osztálynak az érdekében folytatta bel- és külpolitikáját egyaránt.« Úgy hisszük, a szerző itt ellentmond önmagának, és Engels tételét helytelenül alkalmazza a principatusra. Az idézet folytatása így hangzik (Engels, A család, a magántulajdon és az állam eredete. Szikra 1949, 175. l.) : »Példa erre a XVII, és XVIII. század abszolút monarchiája, amely a nemesség és polgárság között egyensúlyozott ; vagy az első de különösen a második francia császárság bona-partéizmusa, amely a proletariátust a burzsoázia és a burzsoáziát a proletáriátus ellen játszotta ki, A legújabb ilyen mutatóvány, amely uralkodó és elnyomott osztályt egyaránt komikus színben tüntet fel, az új német birodalom, a nemzet bismarcki felfogásával : itt a tőkést és munkást egymás ellen játsszák ki — és mindkettőt kijátsszák és kifosztják a lezüllött porosz junker javára.« Hol van ezzel szemben az a két osztály, amelynek egyensúlyáról lehetne beszélni Augustus korában? Hiszen Maskin maga állapítja meg, hogy a principatus kifejezetten a rabszolgatartók osztályának érdekeit képviselte. Annál szabatosabbnak tekinthetjük Maskin következő tömör meghatározását : »A principatus kettős feladatot oldott meg : egyrészt konszolidálta az uralkodó osztályokat a forradalmi rabszolgamozgalmak és a szegények felkelései elleni harcukban, másrészt a principatus volt hivatva befejezni azt a folyamatot, amely a rabszolgatartó társadalomban már régen megmutatkozott : a városállam kénytelen volt átengedni helyét a monarchiának, a római világbirodalomnak. A principatus nem forradalomnak volt az eredménye, hanem éppen reakció volt a forradalmi mozgalom ellen.« Tisztán politikai szempontból a szerző hátrafelé tett lépésnek mondja a principatust a köztársasághoz képest de ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a köztársaság szűk oligarchikus uralmával szemben nagyobb jelentőségre tett

szert a municipiumok arisztokráciája, és így a változás nemcsak politikai, hanem társadalmi fordulatot is jelentett. Nem lehet eléggé hangsúlyozni a principatus kialakulásának ezt a jelentőségét. Augustus. uralkodásáig a római birodalom végeredményben nem volt más, mint a római városállam és az általa leigázott hatalmas területek meglehetősen laza konglomerátuma. A provinciákat és vazallus királyságokat, amelyek a legkülönbözőbb közjogi alapon kapcsolódtak Rómához, lényegében a senatori arisztokrácia egyes tagjai kormányozták, akik kiskirályokként viselkedtek ezekben a tartományokban, és a közigazgatást teljesen magánháztartásuk ügyének tekintették. Az adókat adóbérlők préselték ki, akik a lehető legnagyobb összeget igyekeztek kiszorítani a lakoságból. Ez a kormányzati rendszer rövid idő alatt súlyos visszasságokhoz vezetett és alkalmas volt arra, hogy a kormányzók saját hatalmi törekvéseik bázisának tekintsék a provinciákat. Augustus tette meg az első döntő lépéseket az egységes és központosított birodalmi kormányzat és államapparátus kiépítéséhez.

Maskin a principatus társadalmi lényegének elemzése alapján behatóan tárgyalja Augustus államának politikai, jogi rendszerét. A társadalomtörténet élesszemű kutatója itt mint kitűnő jogtörténész mutatkozik be. Különösen figyelemre méltó az a rész, amelyben Augustus principátusának monarchikus lényegét hangsúlyozza. A polgári kutatók táborában meglehetősen elterjedt az az elmélet, amelyet Mommsen dolgozott ki a legalaposabban a principatus jogi, alkotmányos alapjairól. Eszerint Augustus hatalma lényegében néhány köztársasági magistratura (különösen az imperium proconsulare és a tribunicia potestas) viselésén és egyesítésén alapult, és így maga az augustusi államrendszer sem monarchia, hanem a köztársasági államforma egy változata, Mommsen szerint dyarchia. Maskin kimutatja, hogy ez és a hozzá hasonló elméletek úgy keletkeztek, hogy a jogi kategóriákat a tényleges történeti viszonyoktól elvonatkoztatva vizsgálták, és így nem egybek üres konstrukcióknál. Éleselméjű vizsgálattal bizonyítja be, hogy Augustus legfőbb és legáltalánosabb címei és jelzői, amelyek a korabeli szövegekben hatalmának forrását jelölik (princeps, imperator, auctoritas), ősi, köztársasági eredetűek ugyan, de a köztársaság idejében nem fűződött hozzájuk semmiféle közjogi hatalom, magistratusi jogkör, pusztán valamely kiemelkedő személy potenciális befolyását és hatalmát jelezték, amely összeköttetésein, tekintélyén, vagyonán stb. alapult, és amely bizonyos ügyekben kezdeményező szerepet biztosított számára. Nos, ezek a fogalmak Augustusra alkalmazva éppen azt mutatják, hogy hatalma, amelyet ezekkel a szavakkal írtak körül, nem a választott magistraturák elnyerésén alapult, hanem tényleges erején, amelyet mint a hadsereg legfőbb parancsnoka (imperator), a senatus vezető embere (princeps) és az állam legbefolyásosabb, legtekintélyesebb tagja (ezt fejezi ki az auctoritas fogalma) birtokolt.* Maskin

* Augustus hatalmának alapjai közül nem hagyható ki hatalmas vagyona és birtokai, különösen az egyiptomi tartomány.

ismételten felhívja a figyelmet arra, hogy a köztársasági rendszer formális helyreállítása csak külső burka, leplezője volt a monarchia megalapításának. Ennek a felismerésnek legjobb igazolása az a közismert tény, hogy a köztársasági forma jóformán csak Róma városára korlátozódott, inkább az uralkodóosztály felső rétegei felé irányult, míg a provinciákkal és a birodalmon kívüli népekkel szemben Augustus forma szerint is mint teljhatalmú úr lépett fel.

A könyv befejező része több fejezeten keresztül foglalkozik az Augustus-kori kultúrával, és ebben elsősorban azokat a vonásokat hangsúlyozza, amelyek ezt a kultúrát a principatus kialakulásával és rendszerével kötik össze, amelyek a leglényegesebben mutatják e korszak római irodalmának és művészetének felépítmény-jellegét.

3.

Maskin munkájának tartalmi gazdagsága arra vall, hogy a szerző nemcsak a fő kérdések tisztázását tekintette feladatának, hanem azt is, hogy a tárgyalat korszakról összefüggő, valósággal kézikönyvszerű áttekintést adjon. A politikai történetet időrendben és rendszeresen tárgyalja, a principatus társadalmát különböző szempontok szerint írja le és magyarázza. Az egyes szakaszok előtt a források és a modern irodalom ismertetését és értékelését végzi el, utánuk pedig tömören összefoglalja eredményeit. A könyv szerkezete, felépítése és a szerző előadásmódja világos, könnyen érthető és áttekinthető. Így válik alkalmassá ez a legmagasabb tudományos színvonalú munka a tanulóifjúság és a szélesebb olvasóközönség használatára is. A könyv olvasója az első laptól az utolsóig azt érezheti, hogy lelkiismeretes és gondos mestertől tanul, aki életének jelentős részét a kutatás mellett oktató és nevelő munkával töltötte el.

Említettük már Maskin módszerének azt az erősségét, amely a megelőző kutatások gondos számbavételében és kritikájában áll. Külön ki kell emelni azt a gondosságot, amellyel az orosz és a szovjet tudomány eredményeit számba veszi, és ezzel tudományos területen igazi példáját nyújtja a szovjet hazafiságnak. A magyar olvasó számára még külön értéke is van az idevágó részeknek, mert az orosz tudomány eredményeit a megelőző korszak korlátozott látóköre teljesen figyelmen kívül hagyta.

A források és adatok kezelésében Maskin teljességre törekszik, követve a szovjet tudomány alapvető módszerét. A burzsoá kutatás kétségtelen érdeme, hogy először vetette fel, sőt sok területen el is végezte a forrásanyag teljes összeállításának feladatát. Ugyanakkor azonban elméleteik felállításánál a polgári történészek gyakran önkényesen kiragadnak egy vagy egynéhány forrást és adatot, amelyek a legjobban megfelelnek elképzeléseiknek. A dialektikus materialista tudomány eljárása ennek szöges ellentéte. A rendelkezésre álló valamennyi forrást és adatot egyaránt igyekszik felhasználni az elméleti megfogalmazáshoz, és nem a tényeket szabja az elmélethez, hanem fordítva. Ennek feltétele természetesen az, hogy kellőképpen tudjuk értékelni az egyes adatokat.

Így jár el Maskin is, amikor az írásos források felhasználásnál mindig tekintettel van azoknak keletkezési körülményeire, szerzőjük állásfoglalására. Ugyanakkor azonban az elmélet kedvéért nem felejtkezik meg a látszólag ellentmondó adatokról sem. Ez az alapja annak, hogy Maskin munkája mentes minden vulgarizálástól és egyszerűsítéstől, a történelem menetét a maga bonyolultságában és ellentmondásosságában ábrázolja. Nem kedvelője az olyan hangzatos formuláknak, amelyek eltakarják a valóság sokrétűségét.

Meg kell említeni néhány olyan kérdést, amelyek Maskin könyvének alapján további kutatásokra szorulnak. Így elsősorban a principatus gazdasági alapjainak feltárása terén érezhető könyvében a legnagyobb hiány. Ennek oka kettős. Egyrészt az, hogy Maskin fő feladatának a társadalmi és politikai fejlődés megrajzolását tekintette. Másrészt az is kétségtelen, mint ahogy erre Maskin is utal, hogy a korszak történetének éppen ez a része van a legkevésbé kikutatva, s a leginkább szűkölködik közvetlen forrásanyagban. Bizonyos azonban, hogy ezen a téren még nagy feladatok állnak a kutatás előtt. Részben a római földkérdés gazdag irodalmára építve, részben pedig az ugyancsak gazdag régészeti anyag alapján a jövőben kellő erőfeszítéssel meg lehet majd rajzolni a késői köztársaság gazdaságtörténetének képét, amely a politikai történet megértését is jelentős mértékben elősegítheti. Erre vonatkozólag Maskin is tesz néhány megjegyzést, amikor a földbirtokviszonyok és a rabszolgotartás terén bekövetkezett változásokról beszél. A másik érezhető hiány a római császárság hellénisztikus előzményeinek feltárásában van. Maskin a polgári történészek egyoldalú szemléletével szemben elsősorban a római fejlődés belső rugóira irányítja figyelmét. Nem lenne helyes azonban, ha ez a körülmény a jövőben az előzmények lebecsüléséhez vezetne. A szovjet tudomány, elsősorban A. B. Ranovics kutatásai már megteremtették a kérdés tisztázásának alapjait.

Az »Augustus principatus« az első összefoglaló marxista munka a római császárság kialakulásáról. Nagy eredményeit nemcsak Maskin átfogó tudása és módszerének érettsége magyarázza, hanem az a széles alap is, amelyet a szovjet történettudomány és óorkutatás harmincéves fejlődése teremtett meg. A magyar ókori történet, sőt nyugodtan mondhatjuk, az egész magyar történettudomány szempontjából éppen ezért e könyv megjelenésének igen nagy jelentősége van. Fokozza ezt még az a körülmény, hogy a magyar nyelvű tudományos irodalomban is tátongó űrt tölt be. Az ókori történelemnek e jelentős korszakáról mind a mai napig, nemcsak hogy összefoglaló munka nem jelent meg nálunk, de még az idevágó részlettanulmányok is nagyon gyérek, különösen, ha leszámítjuk azokat a publicisztikai fércműveket, amelyek a faszizmus Augustus-ünnepségeinek propagandáját közvetítették hazánkba. Minden okunk megvan tehát arra, hogy elismeréssel adózzunk az Akadémiai Kiadónak a könyv méltó formában történt — bár nem túlságosan hozzáférhető árú — kiadásáért, és a fordítónak, Borzsák Istvánnak, aki a szakember hozzáértésével végezte el a nagyterjedelmű munka fordítását.

Castiglione László